

MOŠKE SRAJCE SLOVENSKE KMEČKE NOŠE

Marija Makarovič

V prispevku obdelujem moške srajce, kot so bile v navadi v slovenski kmečki noši v 19. in 20. stoletju. S tem nameravam nadaljevati monografska raziskovanja posameznih oblačilnih kosov slovenske kmečke noše, ki so jih že opravili za nekatere dele moške in ženske noše posamezni raziskovalci.

Srajce obravnavam predvsem glede na kroj, način nošenja in glede uporabe blaga. Poleg tega navajam tudi posamezne domače nazive za srajco in njene dele in spregovorim o funkcijah moške srajce v življenju slovenskega kmeta.

Najpopolnejše gradivo glede kroja, materiala in barve nudijo oblačilni kosi, to je srajce, ki jih hranijo muzeji ali posamezniki. Predvsem za prvo polovico 19. stoletja izpopolnujem pričevanja oblačilnih kosov z arhivskimi podatki in s slikovnim gradivom, za kasnejše in današnje obdobje pa navajam ljudsko izročilo.

Na ustreznih mestih, predvsem pa na koncu se za primerjavo tega dela moške noše oziram po drugih, predvsem slovanskih in sosednjih ljudstvih. Z istim namenom skušam razbrati, kakšne srajce so nosili po tedanji modni šegi in koliko je le-ta vplivala na preoblikovanje srajc v slovenski kmečki noši.

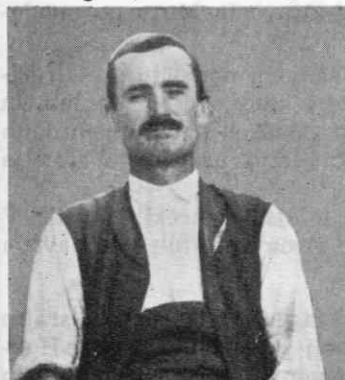
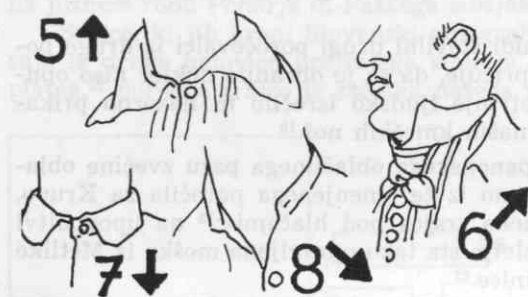
V ljudskem jeziku je na slovenskem ozemlju najbolj razširjen izraz za srajco *s r a j c a* z izjemo poimenovanj *r ó b a č a* v Beli krajini in na vzhodnem Štajerskem¹ ter v južnem Prekmurju, *k o š ú l a* ali *k ó š u l a* v območjih, ki mejijo na hrvatsko ozemlje (Haloze, Slovenske gorice, Goričanci),³ *k i k l* in *č i k l* (iz. nem. Kittel) v Podjurski dolini in Rožu.⁴

Namesto srajca pravijo v Prekmurju tudi *s r á k i c a*, *s r a k c a* in *s r á č i c a*,⁵ v Režiji prav tako *s r á k i c a*,⁶ v Ziljski dolini *s r e j š* in *s r é j š e*.⁷

Vendar uporabljajo navedene izraze večinoma le še starejši ljudje, mlajši in srednjih let pravijo srajca.

Srajca je del moške kmečke noše, in sicer v obravnavanem obdobju na Slovenskem bodisi spodnje oblačilo, kadar jo oblačijo pod telovnik, jopič ali suknjo in jo v tem primeru praviloma zatikajo za hlače (razen poleti ob napornejših delih), ali pa je to neke vrste zgornje oblačilo, prek katerega običajno oblečejo le še telovnik ali pripašejo pas.

Akvareli moških noš Kurza von Goldensteina iz leta 1838
 1. Vinica — 2. Stari trg v Beli krajini — 3. Smlednik — 4. Prem — 5. Tržačan, okoli 1830 — 6. Moška noša v Konjicah — Slovenski Bistrici, po akvarelu Karla Mayrja (1876) — 7. Moški z Dolenjskega, začetek 20 .stol. — 8. Moški s Pohorja (foto 1963)

Po prvem načinu oblačijo srajco v območju alpske in mediteranske noše, po drugem v panonskem oblačilnem pasu: tu so si jih tudi začeli zatikati za hlače konec prejšnjega stoletja obenem z uvajanjem poenotene kmečke noše, ki se javlja pod vplivom tedanje modne smeri na vsem slovenskem ozemlju.

Srajco so nosili vrhu hlač v panonskem območju že pred sredino prejšnjega stoletja, kot dokazuje slikovno gradivo iz leta 1838,⁸ kjer je upodobljen moški iz Starega trga ob Kolpi,⁹ Kostelske doline (Osilnice) sl. 1,2¹⁰ in okolice Kočevja¹¹ ter na treh upodobitvah iz pokrajine med Dravo in Muro.¹²

Moška iz Starega trga in Kostelske doline imata srajco prepasano z usnjanim pasom, drugi pa imajo vrhu srajce telovnik ali suknjič.

Podatek o takem oblačenju zasledimo tudi v arhivskem gradivu iz leta 1838,¹³ kjer se omenja, »da si prebivalci iz Šrajbarskega turna oblačijo srajco čez hlače.«¹⁴

Enako poroča Heinko 1842. leta, da »nosijo Gorjanci čez hlače grobo laneno srajco, robačo,¹⁵ in moški iz Krupe« poleti srajco čez hlače, ki si jo v zadnjem času prepasujejo z jermenom.¹⁶ Za vzhodne Štajerce omenja poročevalec, da nosijo robačo izza hlač. Pesničarji dolgo skoraj do kolen, Ščavničarji in Murščanji kratko, komaj do breges, Podravci in Haložani pa daljšo, do pol beder.«¹⁷

Tako oblačenje omenjajo tudi številni drugi poročevalci iz druge polovice prejšnjega stoletja; to izpričuje, da se je ohranilo dokler niso opustili starejšo nošo, kot tudi potrjuje ljudsko izročilo in nazorno prikazujejo slikovne rekonstrukcije naših kmečkih noš.¹⁸

V zimskem času si moški panonskega oblačilnega pasu zvečine oblačijo srajco v hlače, kot ugotovimo iz že omenjenega poročila za Krupo, »kjer se nosi pozimi groba lanena srajca pod hlačami«;¹⁹ na upodobitvi iz druge polovice prejšnjega stoletja sta tako opravljena moška iz Metlike in Mokric pri Brežicah²⁰ ter Vinice.²¹

Izjemoma nosijo moški iz pokrajine med Dravo in Muro po upodobitvi iz leta 1838 tudi pozimi srajco vrhu hlač.²²

Na vsem alpskem in mediteranskem oblačilnem območju, kot izpričuje starejše in mlajše gradivo, oblačijo srajco v hlače. Edino v poletnem času, kot navaja ljudsko izročilo, nosijo moški zlasti ob napornejših delih platnene srajce vrhu hlač še v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja (Brkini, Pohorje, Loška dolina).²³

Danes je ta nošnja razširjena samo pri mlajših kmečkih fantih. V poletnem času hodijo tudi brez srajc ali samo v majicah, to pa je navada le ob delavnikih in ob napornejših delih.

Ugotavljati po slikovnem gradivu iz kakšnega blaga so bile srajce izdelane, ni mogoče, zato so v tem primeru bolj pričevalni arhivi. »Hodnične srajce ali srajce iz grobega platna« se omenjajo med letom 1810 in 1815 za naslednja naselja: Studenica, Slivnica, Ormož, Nova Štifta in okolica Maribora.²⁴ V arhivu iz 1838 leta se omenja noša »prtene srajce« za

Mirno na Dolenjskem,²⁵ iz domačega hodnega platna jih v istem času nosijo v okolici Mirne na Dolenjskem, Kostanjevice, Šrajbarskega turna in v postojnskem okraju.²⁶

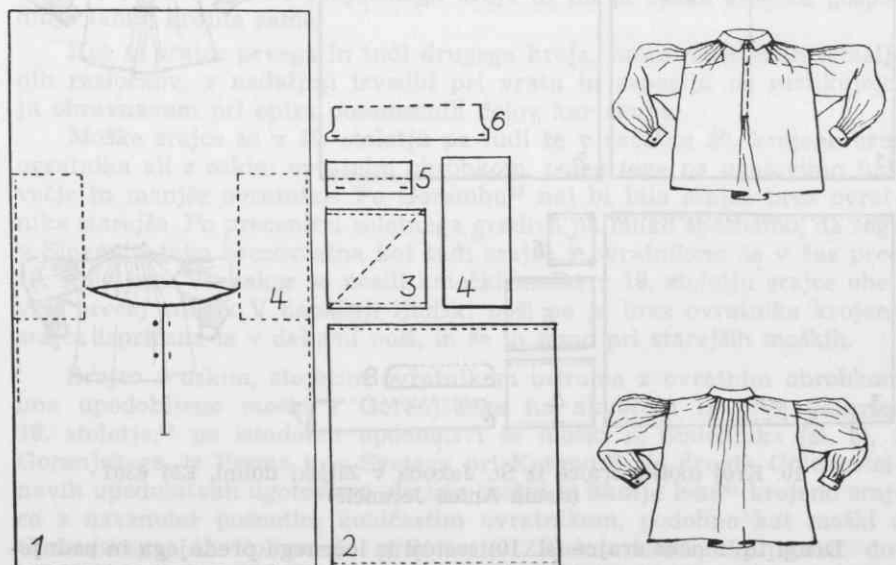
Prav tako so po poročilih Heinka še v štiridesetih letih prejšnjega stoletja nosili platnene srajce v Poljanski dolini v Beli krajini, na Krupi in v naslednjih gospostvih: Boštanj, Trebnje, Žužemberk ter Šentrupert na Dolenjskem.²⁷

Podobno poročajo v naslednjih letih še za druge slovenske kraje, da siračno že v nekaterih takratnih poročilih omenjajo tudi srajce iz kupljenega blaga. Tako so nosili v štiridesetih letih »neporočeni moški iz Poljanske doline v Beli krajini na praznične dni nekaj boljše srajce«,²⁸ v okolici Boštanja, Trebnjega, Žužemberka in Šentruperta na Dolenjskem pa v istem času »le premožnejši srajce iz madapolana«,²⁹ zlasti za poroko pa so bile v ljubljanski okolici v navadi srajce iz perkala.³⁰

Tudi kasnejše ljudsko izročilo za vsa slovenska območja zelo pogosto omenja, da so moški ob delavnikih še v drugi polovici preteklega stoletja dokaj splošno nosili platnene srajce. Praznična srajca pa je morala biti iz kupljenega blaga. V zadnjem desetletju 19. stoletja začnejo skoraj splošno tudi ob delavnikih nositi moški srajce iz kupljenega blaga.³¹

Srajce iz domačega platna nosijo danes le še posamezni kmetovalci na južnem robu Pohorja in Paškega Kozjaka (sl. 8).

Srajce, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani in izvirajo iz druge polovice prejšnjega stoletja, so iz tanjšega in debelejšega platna,³² poročne srajce iz začetka našega stoletja so iz perkala.³³

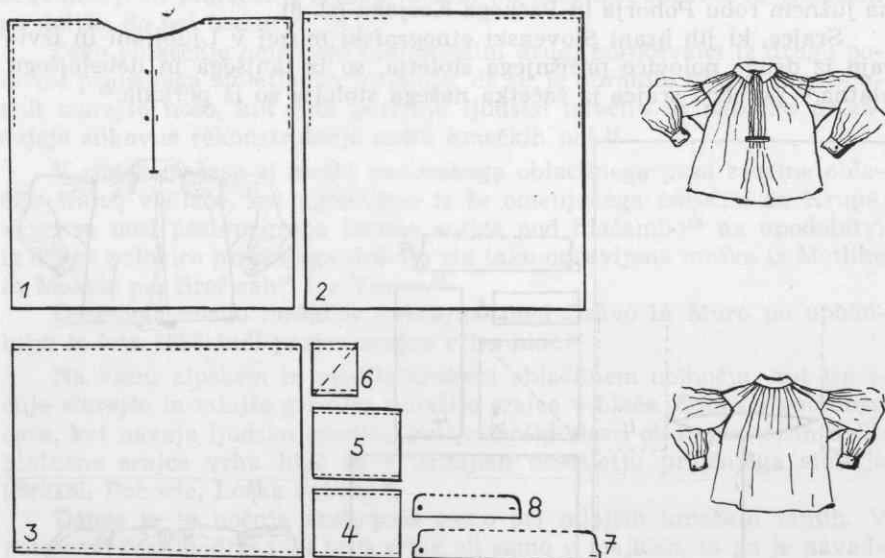

9. Kroj moške srajce iz Bogojine v Prekmurju, EM 332 (risala Anica Jerančič)

Glede barve ustrezajo vse starejše srajce barvi domačega platna; so torej bele v raznih sivih ali sivo rjavih odtenkih. V vsem starejšem gradivu so upodobljene srajce bele barve. Zanimivo je, da je bela barva srajce pri starejših moških še danes zelo priljubljena, tako ob delavnikih kot tudi ob nedeljah. Fotografije kmečkih noš iz začetka 20. stoletja nam to še bolj izpričujejo (sl. 7). Mlajši moški in moški srednjih let pa posegajo predvsem ob delovnih dneh po bolj praktičnih, raznobarnih srajcah.

Glede na temeljni kroj, ki izpričuje pri posameznih srajcah razločke v krojenju rokava in ramenskega dela, moremo predvsem na osnovi ohranjenih oblačilnih kosov in ljudskega pričevanja ločiti moške srajce dveh krojnih tipov.

Prvi tip srajce (sl. 9). je bil v 19. stoletju razširjen na vsem slovenskem ozemlju, glede na osnovni kroj pa še vsa prva desetletja dvajsetega stoletja. Srajco tega tipa sestavljata prednji in zadnji stan, rezana iz enega kosa platna in brez šiva na rami. Prednji stan je spredaj prerezan nekako do pasu. Rokavi so iz cele širine platna. Ovratni obrobek ali raven ovratnik, rokavni obrobek ali zapestnik na rokavu ter kvadraten kos blaga, ki pod pazduho rokav razširjuje, so deli, ki kroj srajce izpopolnjujejo.³⁴

10. Kroj moške srajce iz Št. Jakoba v Ziljski dolini, EM 6307
(risala Anica Jerančič)

Drugi tip moške srajce (sl. 10) sestoji iz ločenega prednjega in zadnjega stana. Vstavek, ki predstavlja del na rami, je trapezasto rezan in se proti vrhu trikotno oži ter sega nekoliko pod ramena. Nanj je prišit ro-

kavni del, ki je na rami in v zapestju naguban. Pod pazduho pa je tudi tukaj vložen kvadraten kos blaga.

Medtem ko imamo za srajco prvega tipa potrdilo tudi v slikovnem gradivu vsaj v glavnih potezah, pa za drugi tip srajce, razen treh oblačilnih kosov, skorajda nimamo drugih pričevanj. Po vsej verjetnosti ima oblečeno takšno srajco moški iz Starega trga ob Kolpi na Goldensteinovem akvarelu,³⁵ to pa ostaja zavoljo slabe spoznavnosti le domneva. Podobno velja trditi za upodobitev Tržačana iz srede prejšnjega stoletja (sl. 5) čeprav bi nizko prišiti in nagubani rokavni del govoril za srajco drugega krojnega tipa.

Glede na precej specializiran kroj in skromnost pričevalnih primerkov, tako v muzeju kot na terenu, menim, da so takó krojene srajce moški manj nosili. Njihova podobnost z ženskimi rokavci enakega krojnega tipa, kot je ugotovila že Ložarjeva,³⁶ vsiljuje mnenje, da so tako krojene srajce nosili le v alpskem oblačilnem območju, večidel na Gorenjskem, kjer so večkrat izpričane tudi v ljudskem izročilu še za drugo polovico 19. stoletja.

Obe srajci tega krojnega tipa, ki ju hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, sta brez kakršnihkoli podatkov in sta nedvomno verni rekonstrukciji po starejši predlogi; za to govori predvsem strojna izdelava. Enako krojena moška srajca iz okolice Kamnika, ki sodi k moški noši iz konca prejšnjega stoletja, pripada prav tako alpskemu oblačilnemu območju, prav tako moška srajca iz Št. Jakoba v Ziljski dolini.³⁷

Nedvomno pa je k splošni razširjenosti srajc prvega tipa pripomoglo tudi to, da so bile zelo preprostega kroja in jih je vsaka kmečka gospodinja lahko krojila sama.

Ker se srajce prvega in tudi drugega kroja, razen omenjenih temeljnih razločkov, v nadaljnji izvedbi pri vratu in zapestju ne razlikujejo, ju obravnavam pri opisu posameznih delov kar skupaj.

Moške srajce so v 19. stoletju pa tudi še v začetku 20. krojene brez ovratnika ali z ozkim ovratnim obrobkom, poleg tega pa ugotovimo tudi večje in manjše ovratnike. Po Gerambu³⁸ naj bi bila srajca brez ovratnika starejša. Po precenitvi celotnega gradiva pa lahko spoznamo, da sega v Sloveniji tako brezovratna kot tudi srajca z ovratnikom še v čas pred 19. stoletjem. Vsekakor so nosili kmečki moški v 19. stoletju srajce obeh vrst precej enako. V današnji ljudski noši pa je brez ovratnika krojena srajca izpričana le v delovni noši, in še to samo pri starejših moških.

Srajco z ozkim, stoječim ovratnikom oziroma z ovratnim obrobkom ima upodobljeno moški z Gorenjskega na akvarelu iz prve polovice 19. stoletja,³⁹ po istodobni upodobitvi še moški iz Smlednika (sl. 3), z Gorenjskega, iz Prema in s Svetega pri Komnu.⁴⁰ Na drugih Goldensteinovih upodobitvah ugotovimo, da ima moški iz Škofje loke⁴¹ krojeno srajco z navznoter posnetim koničastim ovratnikom, podobno kot moški z Gorenjskega, iz Polhovega gradca iz Ziljske doline, Poljanske doline, Vinice in Osilnice.⁴² Po vsej verjetnosti nosi tako krojeno srajco tudi moški iz ljubljanskega predmestja Krakovo.⁴³

Iz istega časa imamo tudi arhivski podatek za bistriško gospostvo na Primorskem, kjer se omenja »ovratna ruta, čez katero se zaviha beli ovratnik srajce.«⁴⁴

Na Arsenovičevih upodobitvah iz druge polovice prejšnjega stoletja nosijo vsi moški srajce z večjimi ali manjšimi koničastimi ovratniki, kot sledi: moški iz Proseka pri Trstu, iz ljubljanske okolice, s Krasa, iz Vipave, s Škednja, Ptuja, Mokric pri Brežicah in iz Metlike.⁴⁵

Moški iz Konjic ali Slovenske Bistrice⁴⁶ (sl. 6) nosi srajco z zelo visoko pod brado krojenim ovratnikom, ki je sicer pogostnejši v nekaj starejši noši z znanim imenom »očetov morilec.«⁴⁷

Vse srajce, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej⁴⁸ in jih opredelujem v sedemdeseta leta preteklega stoletja, so krojene z večjimi ali manjšimi, koničastimi in posnetimi ovratniki in izvirajo iz vseh treh oblačilnih območij. Delovna moška srajca s Pohorja, ki jo je muzej pridobil leta 1963 in je bila do takrat še v rabi, pa je krojena brez ovratnika.

V ljudskem jeziku se ovratnik različno imenuje: *rob*, *rob c*, *kolér* in *golér* (prim it. *collare*, fr. *collier*, madž. *gallér*)⁴⁹ v Prekmurju, Brkinih, Savinjski dolini in Bohinju, *krogl* in *kroglc* (iz nem. *Kragen*) na Gorenjskem, v okolici Kostanjevice ter na Cerkljanskem⁵⁰ *koljir* v Podjurski dolini, *kolar* v Ziljski dolini in v Beli krajini, *robček* v Vipavski dolini.⁵¹ *pirklc* in *kroglc* skoraj povsod na Dolenjskem, v okolici Turjaka, Šmarja in Šentjerneja tudi *brišclc* in *bišclc*⁵² (nem. *der Wisch*).

Ista poimenovanja, večidel v pomanjševalnicah (*robček* itd.), so v navadi tudi za obrobke ali zapestnike na rokavih.

Po načinu izvedbe ovratnega dela se ravna tudi spodnji del rokava, krojen je z obrobkom ali pa na zapestnike, če ima srajca ovratnik (sl. 5).

Srajce so v obravnavanem obdobju pritrjevali pri vratu ali v zapestju, in sicer različno.

Na starejših upodobitvah je zavezovanje s trakom, ki se zdi, da ni vezano samo na brezovratne srajce, pogostokrat izpričano. Tako na upodobitvi sv. Izidorja iz konca 18. stoletja,⁵³ kjer se lepo vidi s trakom zavezana srajca. Štajerskemu pričevanju se pridružuje upodobitev božjastnega moškega na podobi v Zaplani,⁵⁴ nadalje moškega iz Starega trga ob Kolpi iz tridesetih let prejšnjega stoletja,⁵⁵ kjer je razvidno, da ima moški srajco zavezano pod vratom in na zapestnikih z rdečim trakom.

V slikovnem gradivu iz druge polovice 19. stoletja se moremo opreti na Arsenovičeve akvarele, ti pa v nobenem primeru ne izpričujejo več zavezovanja srajc s trakovi.

V celotnem arhivskem gradivu nimamo o takem pritrjevanju srajce nobenih omemb. Slovenski etnografski muzej pa hrani le dva primerka moških srajc s trakovi iz konca stoletja, ki izvirata iz Prekmurja oziroma iz Bele krajine.⁵⁶

Poleg zavezovanja je zelo pogosto v istem času tudi zapenjanje, večidel z dvema gumboma, ki se pretikata skozi gumbnici na ovratniku ali na prednjih stanovih, ali pa je gumb prišit na eni strani, na drugi pa je

gumbnica. Vse vrste zapenjanja se dajo v kmečki noši časovno precej opredeliti.

Sredi prejšnjega stoletja, kot lahko doženemo na osnovi slikovnega gradiva, je bilo zapenjanje z dvema okrasnima gumboma še močno v navadi (sl. 5); to velja predvsem za praznje srajce in srajce premožnejših. Gumba sta bodisi kovinska bodisi narejena iz lesa ali kože. V ljudskem izročilu se pogosto omenjajo doma narejeni platneni gumbi, ki so izdelani iz zvitega kosa platna in zašiti skupaj ali pa so vezeni z iglo.

Na Goldensteinovih akvarelih noš se lepo vidijo pretikalni srajčni gumbi pri moškem z Gorenjskega,⁵⁷ iz Smlednika (sl. 3), Prema (sl. 4) in Bohinja.⁵⁸

V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja — to potrjuje tudi ljudsko izročilo — se uveljavijo namesto okrasnih gumbov navadni gumbi, s katerimi so zapenjali srajco pri vratu in na zapestnikih. V tem času začenejo zapenjati srajce tudi na prsih, medtem ko za starejše obdobje tega ne moremo trditi, kajti slikovno gradivo izpričuje na več upodobitvah nezapete srajčne razporke.

Prednji stan je bil namreč nekdanj, podobno kot še danes pri nekaterih srajcah, prerezan nekako do srede prsi. Rob r a z p o r k a (splošno), r á z p o r a k a (Bela krajina) ali p r e l a kot pravijo v Prekmurju,⁵⁹ je navadno zarobljen z istim blagom nazaj, tako še sredi prejšnjega stoletja; to ugotavljam predvsem na osnovi že večkrat omenjenega slikovnega gradiva. Kasneje začnejo tudi pri kmečkih srajcah podlagati levi oziroma desni rob ali oba robova razporka z drugim, istim blagom, očitno z namenom, da s tem utrdijo rob, na katerega pritrdijo gumbe in všijejo gumbnice. Prelo se pri srajcah, krojenih okoli 1880. leta, precej podaljša, pri srajcah zadnjega časa podaljšajo šivilje razporek tudi že do konca, tako da se v glavnem ne ločijo od kupljenih srajc.

Na že omenjenih upodobitvah sv. Izidorja in božjastnega moškega iz Zaplane so vidne krajše prsne odprtine. V tridesetih letih pa segajo ponekod že precej čez sredo prsi; skozi odprtine se celo pri zimsko oblečenih moških vidijo gole prsi (Smlednik, Bohinj, Prem), (sl. 3, 4).

Na ramah so srajce, kolikor povzemam iz muzejskih oblačilnih kosov in ljudskega izročila, vedno ojačene s pravokotno podlogo istega blaga, ki je prišita deloma na prednji deloma na zadnji stan. Običajno je podloga na zadnjem stanju precej daljša in sega pri nekaterih srajcah tudi do kože pod pazduho, saj je tako ta del močnejši in primernejši za prenašanje bremen.⁶⁰ Podloga, n a r a m n k, kot pravijo na Kobariškem,⁶¹ ali p o d s t a v a v Beli krajini,⁶² je prišita ob straneh ali pa tudi po sredi rame.

Pri srajci drugega krojnega tipa ta podloga izgine, ker v nekem smislu ojačuje ta del srajce trapecasto vloženi in nagubani del blaga, ki je prišit med prednji in zadnji stan ter rokav.

Niti v arhivskem niti v slikovnem gradivu nimamo pričevanj še za nekatere podrobnejše izvedbe srajce na ramenskem delu, zato se tudi v tem primeru omejujem na muzejske oblačilne primerke in jih dopolnju-

jem s podatki iz ljudskega izročila. Tako je na ramenskem delu pri srajcah brez ramenskega šiva pogosto vшит po sredi rame trikoten ali podolgovat vložek, *blečič* (nem. Fleck), kot pravijo na Kobariškem, ki ta del na rami širi in je včasih celo drobno naguban. Kdaj se je pojavil ta vložek, je težko ugotoviti. Na osnovi ljudskega izročila menim, da so ga začeli nositi v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. V istem času je znan tudi pri Čehih,⁶³ sicer pa nimamo na voljo drugega primerjalnega gradiva.

Vsekakor se je s takim vložkom trpežnost srajce še povečala, ker je postal sicer zelo izpostavljeni ramenski del s tem še trpežnejši.

Na rokav ter prednji in zadnji stan je prišit pod pazduho trikotno prepognjen četverooglat kos blaga, *kozica*, *koza*, *klinc* ali *cvikl* (Kobariško in Podjunska dolina),⁶⁴ ki ta del razširja. Na Vinici mu pravijo tudi *latica*, V poljanski dolini *stušec*. V začetku 20. stoletja pogosto krojijo, predvsem domače šivilje, tudi srajce brez tega vložka.

Podobno kot ženski rokavci, so tudi moške srajce prvega in drugega krojnega tipa deležne okrasnega gubanja; to je poleg tega tudi praktičnega pomena, saj so bile tako krojene srajce ohlapnejše in kmečkemu delu primernejše ter trpežnejše.

Iz slikovnega gradiva prve polovice prejšnjega stoletja so razvidni naborki pod ovratnim delom in pri rokavih zgoraj na akvarelu moške noše z Gorenjskega, Smljednika in Bohinja (sl. 3), na rokavih zgoraj pa pri moškem iz Osilnice.⁶⁵ Močno nagubano srajco ima tudi moški iz okolice Trsta po upodobitvi iz srede prejšnjega stoletja (sl. 5).

Primerki srajc iz zbirk SEM nazorno prikazujejo gubanje.

Pri srajcah, ki izvirajo iz panonskega oblačilnega območja, je število gub, *grb*, skoraj določeno. Zadaj na vratu je 35 do 40 gub, na rokavih zgoraj 45 do 50 in spodaj 47 do 50 gub. Srajce iz mediteranskega in alpskega oblačilnega območja prav tako prilagajajo gube širini blaga, vendar niso tako gosto položene druga ob drugi in prešite kot pri srajcah panonskega območja.⁶⁶ Pri srajcah, krojenih iz kupljenega bombažnega blaga, pa postanejo gube še drobnejše; to pride še posebej do veljave pri praznih srajcah.

Namesto srajc s prosto padajočimi gubami se začnejo na prehodu v dvajseto stoletje uveljavljati srajce, ki imajo spredaj po prsni prešite po tri ali štiri gube. S temi gubami začnejo krasiti tudi platnene srajce, verjetno po vzoru srajc iz bombažnega blaga, kjer pa je povsem razvidno, da prešite gube ne ustrezajo blagu, grobemu platnu, ki prenese le prosto padajoče gube.

Enako kot na ženske rokavce našivajo tudi na moške srajce še v sredini 19. stol. obrobke pri vratu in na rokavnih manšetah. To so z rdečimi in modrimi nitmi vzorčasto pretkani enocentimetrski traki. Na Gorenjskem in Dolenjskem, kjer jih najpogosteje omenjajo tudi v ljudskem izročilu, jim pravijo *pirkelci*, v Kobariškem kotu *rekam*⁶⁷ (it. ricamo).

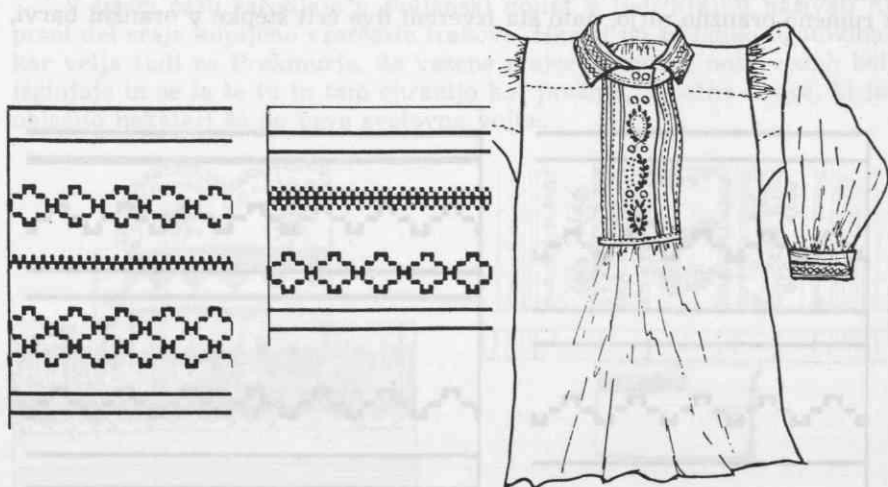
Omenjeno okraševanje moških srajc je v drugi polovici 19. stoletja iz alpskega območja povsem izginilo, ohranilo pa se je ime. Sodbo potrjujejo upodobitve iz prve polovice prejšnjega stoletja. Moški iz ljubljanskih

skega Trnovega,⁶⁸ ki je upodobljen v noši iz konca 18. stoletja, nosi srajco z omenjenimi obrobki. SEM pa hrani samo dve srajci z našitimi trakovi, ki pa sta, kot že omenjeno, po vsej verjetnosti rekonstrukciji moških srajc iz prve polovice prejšnjega stoletja, to je iz časa, ko je bilo našivanje okrasnih trakov tudi v ženski noši še v navadi.

Moda moških ovratnih rut, ki se je sredi prejšnjega stoletja zelo razširila, je vsaj deloma pripomogla k opuščanju teh obrobkov, saj jih je ruta zakrila, obenem pa niso bili v barvnem soglasju z že tako pisano ruto.

V panonskem oblačilnem pasu gre razvoj pri okraševanju moških srajc precej drugačno pot, po vsej verjetnosti zato, ker se srajca dlje časa obdrži kot gornje oblačilo in ga tudi sicer vedno predstavlja.

Prekmurske praznične srajce so okrašene na dva načina: v tehniki ročnega tkaničenja na ovratniku in manšetah z belo ali rdečo nitjo, kot pričajo muzejski primerki in potrjuje ljudsko izročilo. V vaseh ob madžarski meji, na primer na Kobilju, so nosili moški bogato okrašene ženitovanjske srajce, ki imajo sprednji, prsni del ves pošit z belo ali rdečo nitjo, zelo verjetno pod madžarskim vplivom (sl. 16).⁶⁹

11. Vezenina na moški srajci iz Bele Krajine

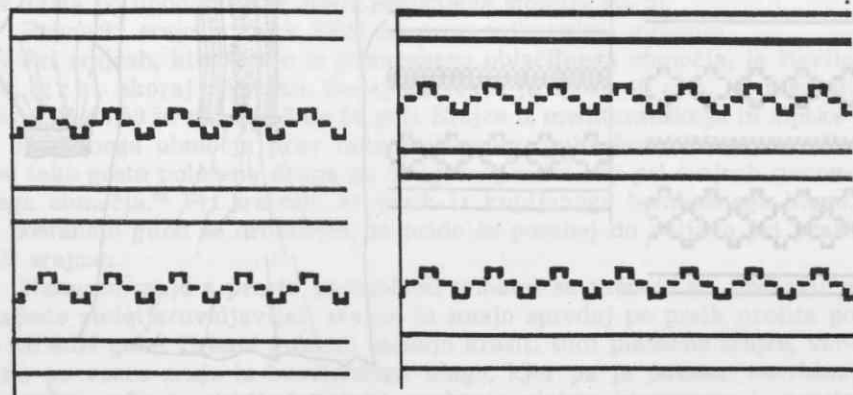
Ta del srajce se najboljše vidi in pride njegova krasilnost popolnoma do veljave. Vezilna ornamentika teh srajc ustreza panonskemu načinu vezanja, ki ga ugotovimo tudi na pečah: to je geometrično vezanje, sestojče iz valovnic, ki tečejo navadno v snopičih po štiri skupaj v dveh bordurnih pasovih na vsaki strani. Snopiči so vmes navadno ločeni s pikami. Tisti del, kjer so vezene gumbnice, izpolnjuje navadno cik cak vezanje, ki navadno zaključuje tudi spodnji vodoravni rob na razporku (sl. 11)

Koliko je bilo razširjeno okrasno vezenje srajc že pred sredo prejšnjega stoletja, je težko ugotoviti, ker nimamo na voljo ustreznega gradiva. Vezena srajca, ki jo hrani muzej v Murski Soboti, je bila izdelana približno v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, nikakor pa ni starejša.

Ob koncu stoletja začenjajo opuščati vezenje platnenih srajc; kolikor se še ohranja, ga pospešujejo šole; to je iz vsebine okraskov jasno razvidno.

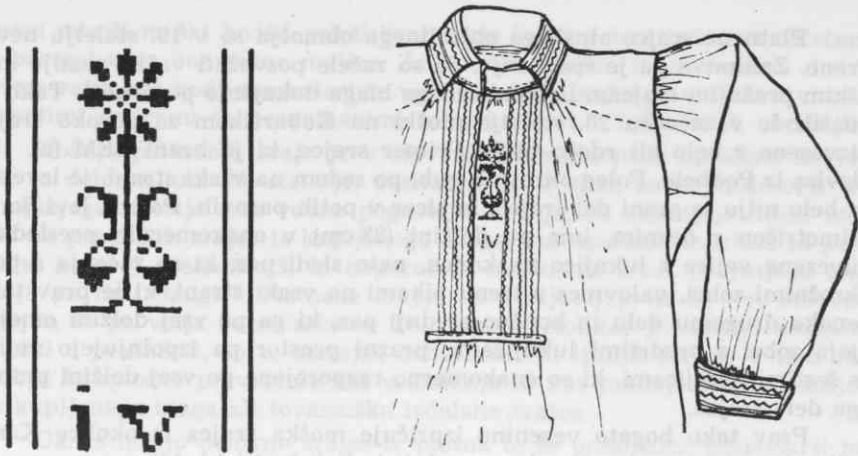
Belokranjske srajce se približujejo prekmurskim samo v osnovnem, preprostem načinu okraševanja, kajti moške srajce adlešičke in viniške noše imajo okrašene manšete na rokavih in ovratnik v tehniki prešivanja. Kolikor moremo posplošiti ugotovitve glede okraševanja ženskih rokavcev tudi na moške srajce (ker nimamo na voljo drugega gradiva), so ženske v drugi polovici 19. stoletja krasile moške srajce v okolici Vinice enobarvno: modro ali oranžno, v okolici Adlešič pa dvobarvno: modro in rdeče.⁷⁰

Primerke srajc, ki jih hrani SEM, so verjetno izdelali že na prehodu v 20. stoletje, ker je vezenje deloma ročno deloma strojno in prav tako ponazarja tehniko prešivanja. Ovratnik in zapestnik sta prešita s strojem z rumeno oranžno nitjo, nato sta izvezeni dve črti štepke v oranžni barvi,

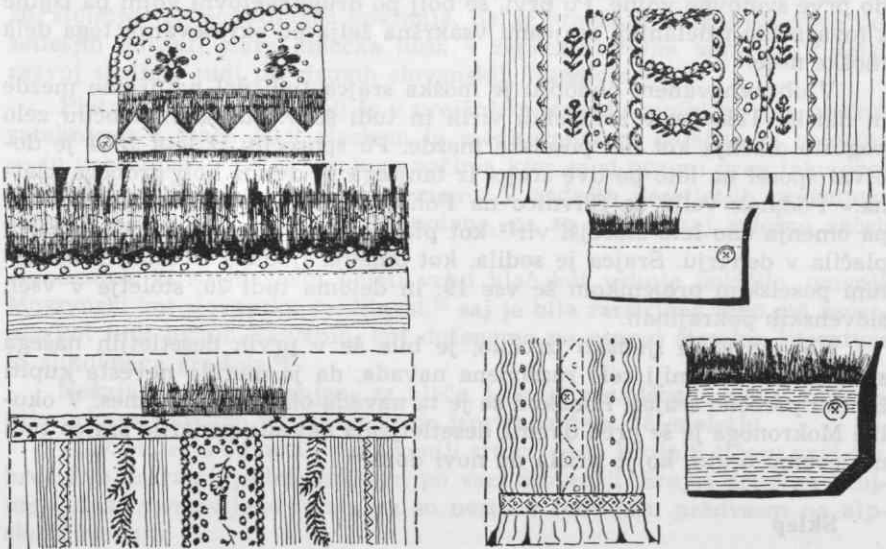
12. Vezenina na moški srajci iz Bele krajine, EM 689

kambice v modri barvi, ponovno dve črti štepke, kambice v rumeni barvi in dve črti štepke v oranžni barvi (sl. 12). Sprednji del je na prsih okrašen s prešitimi gubami, prazni vmesni prostor izpopolnjujejo po vsej dolžini našiti beli cikcakasti trakovi. Tisti del srajce, ki ima našite škabice za zapenjanje, ima v tehniki križcev uvezen sedmerolistni cvet, ki je postavljen v vazo, pod cvetom je monogram I. V. (sl. 13).

13. Vezenina na moški srajci iz Bele krajine, EM 690

V istem času začenjajo v Poljanski dolini v Beli krajini našivati na prsni del srajc kupljene vzorčaste trakove. Hkrati pa že lahko ugotovimo, kar velja tudi za Prekmurje, da vezene srajce iz moške noše vedno bolj izginjajo in se le še tu in tam ohranijo kot praznje, poročne srajce, ki jih oblačijo nekateri še do prve svetovne vojne.

14. Levo — Vezena srajca (Podbela pri Breginju), EM 6940 — 15. Desno zgoraj — Vezena srajca (Okolica Kamnika) — 16. Desno spodaj — Vezena srajca (Kobilje v Prekmurju)

Platnene srajce alpskega oblačilnega območja so v 19. stoletju nevezene. Zanimivo pa je spoznanje, da so začele posvečati vaške vezilje moškim praznim srajcam iz bombažnega blaga dokajšnjo pozornost. Tako so nosili še v začetku 20. stoletja moški na Kobariškem za poroko srajce izvezene z belo ali rdečo nitjo. Primer srajce, ki jo hrani SEM (sl. 15), izvira iz Podbele. Poleg okrasnih gub, po sedem na vsaki strani, je izvezen z belo nitjo še prsni del srajce, in sicer v petih pasovih. Pas na levi, ki je simetričen z desnim, ima po dolžini (23 cm) v enakomernih presledkih uvezene vejice z luknjico na koncu, nato sledi pas, ki se začinja s polkrožnimi zobci, valovnica s tremi pikami na vsaki strani, ki je prav tako enaka drugemu delu in končno srednji pas, ki ga po vsej dolžini omejujejo zobci s predrtimi luknjicami, prazni prostor pa izpolnjujejo vejice s šestimi luknjicami, ki so enakomerno razporejene po vsej dolžini prsnega dela srajce.

Prav tako bogato vezenino izpričuje moška srajca iz okolice Kamnika, kjer je vezenina izvedena v rdeči in beli barvi (sl. 14).

Kolikor moremo dognati na osnovi ljudskega izročila, ki je poleg opisanih srajc edino pričevalno gradivo, so bile tudi drugod po Sloveniji poročne srajce izvezene v podobni tehniki (stebelni vbod, polni beli in luknjičavi vbod) in v ornamentiki (lističi, cvetovi in luknjice).

Pogosto se je okraševanje srajc reduciralo na nosilčev monogram; ta je običajno uvezen z rdečo nitjo spodaj ob zarezi razporka. Seveda velja to le za doma izdelane srajce; te ugotovimo na podeželju v večjem številu do prve svetovne vojne. Po prvi, še bolj po drugi svetovni vojni pa izgine s tovarniško izdelanimi srajcami vsakršna želja po okraševanju tega dela moške noše.

V obravnavanem obdobju je moška srajca tudi del narvalne mezde in darilo. Tako se v arhivskih virih in tudi še v ljudskem izročilu zelo pogosto omenja kot del poselske mezde. Po sporočilu iz leta 1814 je dobival »posel na leto po dve srajci iz tanjšega in dve iz bolj grobega platna.« Podatek velja za Slivnico na Pohorju.⁷¹ Za Jarenino pri Mariboru pa omenja eno leto starejši vir⁷² kot plačilo hlapcu »še eno srajco« poleg plačila v denarju. Srajca je sodila, kot omenja ljudsko izročilo, k obveznim poselskim prejemkom še vse 19. in deloma tudi 20. stoletje v vseh slovenskih pokrajinah.⁷³

Kot izpričuje ljudsko izročilo, je bila še v prvih desetletjih našega stoletja po Sloveniji zelo razširjena navada, da je morala nevesta kupiti ženinu poročno srajco. Ponekod se je ta navada ohranila do danes. V okolici Mokronoga je še pred dvema desetletjema nevesta podarila srajco tudi moževemu očetu, ko je prišla na novi dom.⁷⁴

Sklep

Srajca je v naši kmečki noši v obravnavanem obdobju moško delovno in praznje oblačilo, ki ga imajo moški tudi pri poletnem delu vedno na sebi, ker je hkrati tudi perilo. V zadnjih treh desetletjih pa so začeli pred-

vsem mlajši moški hoditi poleti brez srajc in so v tem primeru oblečeni v brezrokavne bombažne majice. Za starejše moške ta ugotovitev danes še ne velja, saj hodijo nekateri še vedno tudi ob najhujši vročini z visoko zapetimi srajcami in nezavihanimi rokavi, zlasti v hribovskih območjih.

Nošnja platnenih srajc je v slovenski kmečki noši izpričana še vse 19. in deloma tudi 20. stoletje, dasiravno se v virih že od tridesetih let prejšnjega stoletja sem vedno pogosteje omenja, da začenjajo nositi moški ob praznikih srajce iz kupljenega blaga, madapolana, muslina in perkala, najprej premožnejši in neporočeni moški, po sredi prejšnjega stoletja pa tudi drugi.⁷⁵ Platnene srajce se uveljavljajo le še kot delovne srajce, to pa velja že za začetek 20. stoletja. Kolikor jih nosijo nekateri moški o praznikih, so to starejši, konservativni ljudje. Saj so v tem obdobju že splošno prevladale kot vsakdanje in kot praznje oblačilo srajce iz kupljenega blaga ali tovarniško izdelane srajce.

Danes nosijo delovne srajce iz platna le še posamezni gospodarji na Pohorju, v Prekmurju in v Beli krajini, predvsem pri napornejših poletnih delih, ker dobro vpijajo znoj, kot »opravičujejo« današnjo uporabo tega »starinskega« blaga.

Tudi za sosednje štajersko ozemlje ugotavlja Geramb, da so nosili še proti koncu 19. stoletja precej splošno srajce iz grobega domačega platna, medtem ko so bile praznje iz finega platna ali kupljenega blaga.⁷⁶

Podobno stanje ugotovimo pri sosednjih Madžarih.⁷⁸ Nekoliko dlje se je obdržala nošnja platnenih srajc na Hrvaškem, čeprav veljajo za 20. stoletje vse pogostnejša opažanja, da se »začenja v zadnjih dveh desetletjih oblačiti stara kmečka noša v reprezentativne namene.«⁷⁹ Enak razvoj sledimo tudi pri drugih slovanskih ljudstvih.⁸⁰

Platnene srajce so nosili še v prejšnjem stoletju moški na dva načina: zataknjene v hlače — v alpskem in mediteranskem oblačilnem območju — in vrhu hlač — po panonskem načinu, kjer so si pozimi prav tako opasali srajco v hlače z redkimi izjemami. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, ko je bilo oblačenje poenoteno, pa so tudi tukaj splošno začeli nositi srajce, zataknjene za hlače.

Srajco, ki so jo nosili poleti vrhu hlač kot vrhnje oblačilo, omenja Moszyński kot slovansko značilnost,⁸¹ saj je bila razširjena tako pri severnih kot tudi južnih Slovanih, kot doženemo na osnovi številne literature in slikovnega gradiva.⁸²

Nošnja srajce, zataknjene za hlače, je sicer novejšega izvora, kot menijo nekateri avtorji,⁸³ pri nas pa je izpričana že v 18. stoletju.

V 19. stoletju so nosili v Sloveniji srajce dveh krojnih tipov: prvi tip, brez šiva na rami, je bil razširjen po vsej Sloveniji. Srajce drugega krojnega tipa, z vstavljeno ramo, pa so nosili v tem času predvsem na alpskem ozemlju.

Srajca prvega krojnega tipa je bila razširjena po vsej Evropi torej tudi pri vseh Slovanih.⁸⁴ Srajca drugega krojnega tipa je bila dokaj splošno razširjena pri Poljaki, Čehih in Slovaki,⁸⁵ poznajo jo tudi južni Slo-

vani, medtem ko je pri sosednjih avstrijskih in madžarskih narodih čisto neznana.⁸⁶

Glede nadaljnje izvedbe srajce pri vratu in na rokavih se da za slovensko ozemlje ugotoviti naslednje: v prvi polovici 19. stoletja so nosili moški večidel brezovratne srajce in srajce z ozkim ovratnim obrobkom, kot izpričuje slikovno gradivo, poleg tega pa tudi srajce z manjšimi koničastimi in navznoter posnetimi ovratniki. V drugi polovici prejšnjega stoletja postajajo vse bolj priljubljeni večji in manjši koničasti pa tudi posneti ovratniki, predvsem pri praznih nošah; po tedanji modni šegi so proti koncu stoletja in še v prvih desetletjih dvajsetega stoletja trdo naškrobljeni. Srajce brez ovratnika nosijo moški v tem času le še ob delavnikih. Danes nosijo brezovratne srajce le še nekateri starejši moški.

Prav tako se tudi na sosednjem avstrijskem ozemlju javlja še vse 19. stoletje brezovratna srajca; ima le ozek obrobek ob vratu, z gumbnicama na vsaki strani.⁸⁷ Poleg teh srajc poznajo hkrati tudi srajce z ovratnikom; pri njih ugotavljamo velike podobnosti z našimi srajcami tako v osnovnem kroju kot tudi v okraševanju z gubami.⁸⁸ Podobno stanje je tudi pri drugih slovanskih ljudstvih.⁸⁹

Okraševanje srajc z belim in rdečim vezenjem na prsnem delu se je po vsej verjetnosti razvijalo v Prekmurju pod madžarskim, v Beli krajini pa pod hrvaškim vplivom. Tako okrašene srajce izvirajo iz druge polovice prejšnjega stoletja in so izpričane večidel le v obmejnih vaseh ter imajo sosedom zelo podobno ornamentiko.⁹⁰

Srajce, krojene po tedanji modni šegi, se v osnovnih krojnih potezah ne razlikujejo od kmečkih srajc, pač pa so večji razločki pri izvedbi ovratnega in prsnega dela ter zapestnikov in v uporabi blaga. Meščani nosijo v tem času srajce iz najfinejšega platna ali kupljenega blaga, kjer so zlasti ovratniki zelo visoki in trdo naškrobljeni.⁹¹ V kmečki noši pa se uveljavijo šele proti koncu stoletja naškrobljeni ovratniki, in še to samo pri premožnejših kmetih, ki jih nosijo predvsem ob večjih praznikih. Tudi do lic segajoči in trdo poškrobljeni ovratnik, tako imenovani »očetov morilec«, ki se pri meščanih uveljavlja od 1812 leta naprej,⁹² je pri kmetih izpričan le v skromnem slikovnem gradivu, obenem z nadomestnimi zapestniki in ovratniki,⁹³ to pa je tudi edina vidnejša posvojitev empiriske in bidermajerske noše z nekaj desetletji zamude.

V 19. stoletju je srajca še vedno obvezno plačilo poslom, hkrati pa je v večini slovenskih pokrajin tradicionalno obvezno darilo neveste ženinu, ponekod tudi moževemu očetu. Ta navada se je tu in tam ohranila do danes.

OPOMBE

¹ Primerjaj Marta Ložar, *Narodopisje Slovencev II*, Ljubljana 1952, str. 207.

² Po navedbi prof. Vilka Novaka.

³ Marta Ložar, *Terenski zapiski (odslej TZ)* in Marija Makarovič TZ, 1962.

⁴ Mia Brejc, *Slovenske narodne noše na Koroškem*, Etnolog V-VI, Ljubljana 1933, str. 8.

⁵ Marija Makarovič, TZ za Prekmurje, 1957, 1962 in Fanči Šarf 1958.

- ⁶ Saša Šantel, rokopisno gradivo.
⁷ Brejc, n. d. str. 8.
⁸ Goldenstein, akvareli nož za Korytkovo zbirko Slowianščyzna.
⁹ Goldenstein, sl. 34.
¹⁰ isti, sl. 45.
¹¹ isti, sl. 47.
¹² isti, sl. 65, 66, 68.
¹³ Arhivsko gradivo o noši iz leta 1838, Državni arhiv v Ljubljani, odslej DA.
¹⁴ DA, fasc. 1516/768.
¹⁵ Heinko Franz, Skizzen aus Krain. Volkstrachten in Unterkrain, Carniolia V, 1842 str. 222.
¹⁶ isti, str. 213.
¹⁷ Kreml Anton, Dogodivščine štajerske zemle. Gradec 1845, str. 235.
¹⁸ Marija Makarovič, TZ za panonsko območje in slikovno gradivo Saše Šantla v Etnografskem muzeju v Ljubljani.
¹⁹ Heinko, o. c. str. 213.
²⁰ Nikola Arsenović, Etnografski muzej Beograd (odslej EMB), akvarel moške noše okoli 1860.
²¹ Goldenstein, sl. 63.
²² isti, sl. 66.
²³ Ložar in Makarovič, TZ za Brkine in Pohorje.
²⁴ Goetsche Serie, Graz. To in nadalnja poročila mi je posredoval iz svoje kartoteke dr. Niko Kuret). Odslej G. S za Studenitz, Schleinitz, N. Stifte, Jahringhof.
²⁵ DA, fasc. 1516/12.
²⁶ isti, 616, 7688 in fasc. 1512, 775.
²⁷ Heinko, o. c. str. 213, 222.
²⁸ DA, fasc. 1515, 26.
²⁹ isti, št. 19, 26, 38.
³⁰ Kordesch Leopold, Sitten der Krainischen Culp-Bewohner, Carniolia VI, 1844, str. 144.
³¹ Marija Makarovič, TZ za razna območja Slovenije, 1955—1960.
³² Po vsej verjetnosti so prve praznične, druge pa delovne, dasiravno iz inventarnih knjig to ni razvidno.
³³ Podatek iz inventarne knjige SEM, inv. št. 6940.
³⁴ Primerjaj Marta Ložar, n. d. str. 207.
³⁵ Goldenstein, sl. 34.
³⁶ Marta Ložar, n. d., str. 208.
³⁷ SEM inv. št. 7746 in 6307.
³⁸ Mautner, K. Geramb, V Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935, str. 288.
³⁹ Goldenstein, sl. 6.
⁴⁰ isti, sl. 12, 4, 9.
⁴¹ isti, sl. 4.
⁴² isti, sl. 10, 47, 34, 42.
⁴³ Isti, Carniolia, 1844, sl. IX.
⁴⁴ DA, fasc. 1522, 912.
⁴⁵ Arsenović, EMB.
⁴⁶ Upodobitev K. Mayrja, cit. po Gerambu, o. c. sl. 147.
⁴⁷ Max Hottenroth, Trachten I, Graz 1884, str. 192.
⁴⁸ SEM, inv. št. 7746, 6306, 6307, 691 in brez inv. št.
⁴⁹ Maks Pleteršnik, Slovensko nemški slovar, I, Ljubljana 1894, str. 423.
⁵⁰ Šarf, Urbas, Makarovič TZ za navedena območja v letih 1953—1962.
⁵¹ Ložar, Makarovič, TZ za Gorenjsko, Kostanjevico in Cerkljansko.
⁵² Orel, Šuštaršič, TZ za navedene kraje.
⁵³ Delo štajerskega slikarja Straussa.
⁵⁴ Oltarna podoba v cerkvi na Zaplani pri Polhovem gradu.
⁵⁵ Goldenstein, sl. 34.

- ⁵⁶ SEM, inv. št. 332 in s. n.
⁵⁷ Goldenstein, sl. 6.
⁵⁸ isti, sl. 12, 42, 7.
⁵⁹ Makarovič, TZ in Pleteršnik, o. c. str. 661.
⁶⁰ SEM, inv. št. s. n.
⁶¹ Ložar, TZ za Kobariško 1961.
⁶² isti.
⁶³ Po ustnem podatku kustodinje Jitke Stankove iz Prage.
⁶⁴ Ložar in Živka Vran, diplomatska naloga o Podjurski noši, 1955.
⁶⁵ Goldenstein, sl. 45.
⁶⁶ Primerjaj srajce v zbirki SEM.
⁶⁷ Ložar, TZ za Kobariško
⁶⁸ Goldenstein, Carniolia 1844, priloga IX.
⁶⁹ Primerjaj Mag. nep. 1941, str. 345.
⁷⁰ Primerjaj, Albert Sič, Narodne vezenine na Kranjskem, Ljubljana 1919, str. 2—3.
⁷¹ G. S. za Schleinitz.
⁷² isti za Jahringhof.
⁷³ Makarovič, TZ za Gorenjsko, Dolenjsko, Primorsko, Notranjsko in Belo krajino.
⁷⁴ isti za okolico Mokronoga, 1951.
⁷⁵ Primerjaj na primer DA, fasc. 1516/19.
⁷⁶ Geramb, oc. str. 400 ss.
⁷⁸ Maria Kresz, o. c.
⁷⁹ Marijana Gušić, Tumač izložene gradje, Zagreb, str. 28.
⁸⁰ Primerjaj: J. Markov, Slovensky ľudový oděv v minulosti. Bratislava 1955.
⁸¹ Moszynsky, Kazimierz, Kultura ludowa Slowian I, Krakow 1929, str. 443 s.
⁸² isti, str. 444.
⁸³ isti.
⁸⁴ isti.
⁸⁵ Na osnovi muzejskega gradiva in po ustnih podatkih B. Kaznovske iz Warszawe in V. Svobodove iz Bruc.
⁸⁷ Geramb, o. c., str. 400.
⁸⁸ Isti.
⁸⁹ Glej op. 85.
⁹⁰ Po primerkih iz Muzeja v Murski Soboti.
⁹¹ Primerjaj Hottenroth, o. c., str. 192.
⁹² isti.
⁹³ Geramb, akvarel K. Mayrja, sl. 147.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MÄNNERHEMDEN IN DER SLOWENISCHEN BAUERNTRACHT

Die Autorin bespricht die Männerhemden, wie sie in der slowenischen Bauerntracht im 19. und 20. Jh. in Gebrauch waren. Damit setzt sie eine Reihe von monographischen Abhandlungen über die einzelnen Stücke der slowenischen Volkstracht fort. Die Hemden behandelt sie vor allem mit Hinsicht auf ihren Schnitt, die Art des Tragens und die Stoffverwendung. Ausserdem führt sie auch einige einheimische Benennungen für das Hemd und seine Bestandteile an und spricht über die Rolle des Männerhemdes im sozialen Leben des slowenischen Bauern.

Das Hemd ist im behandelten Zeitabschnitt in unserer Bauerntracht ein männliches Kleidungsstück für Werk- und Feiertag, ein Kleidungsstück, dass

die Männer auch bei Sommerarbeiten immer anhaben, da es gleichzeitig auch ein Wäschestück ist. In den letzten drei Jahrzehnten haben aber vor allem jüngere Männer damit begonnen, dass sie im Sommer keine Hemden tragen; in diesem Fall kleiden sie sich in ärmellose, baumwollene Unterhemden. Für die älteren Männer gilt diese Feststellung heute noch nicht, manche tragen ja noch immer, besonders in Gebirgsgegenden, auch bei ärgster Hitze hochgeschlossene Hemden und stülpen auch die Ärmel nicht auf.

Das Tragen von Leinwandhemden ist in der slowenischen Bauerntracht noch für das ganze 19. und zum Teil auch für das 20. Jh. bezeugt, obwohl in den Quellen schon von den dreissiger Jahren des vorigen Jahrhunderts her immer häufiger erwähnt wird, dass die Männer an Festtagen Hemden aus gekauftem Stoff, aus Madapolam, Musselin und Perkal zu tragen begannen, zuerst die wohlhabenderen und ledigen Männer, nach der Mitte des vorigen Jahrhunderts aber auch die übrigen. Leinwandhemden kommen nur noch als Arbeitshemden in Betracht, doch gilt dies schon für den Beginn des 20. Jh. Insofern sie von einigen Männern an Feiertagen getragen werden, sind dies ältere, konservative Leute. In diesem Zeitabschnitt überwiegen ja schon allgemein Hemden aus gekauftem Stoff oder fabrikmässig hergestellte Hemden sowohl für den Werktag als auch für den Feiertag.

Heute tragen Arbeitshemden aus Leinwand nur noch vereinzelt Bauernhofbesitzer auf dem Pohorje, in Prekmurje und in der Bela krajina, vor allem bei anstrengenderen Sommerarbeiten, weil sie gut den Schweiß aufsaugen, wie die heutige Verwendung dieses »altmodischen« Stoffes »entschuldigt« wird.

Auch für das benachbarte steirische Gebiet stellt Geramb fest, dass noch gegen Ende des 19. Jh. noch ziemlich allgemein Hemden aus grobem Hausleinen getragen wurden, während die Feiertagshemden aus feinem Linnen oder aus gekauftem Stoff waren.

Einen ähnlichen Zustand kann man bei den benachbarten Ungarn feststellen. Etwas länger erhielt sich das Tragen von Leinwandhemden in Kroatien, obwohl für das 20. Jh. immer häufiger zu beobachten ist, dass »man in den letzten zwei Jahrzehnten die alte Bauerntracht zu repräsentativen Zwecken zu tragen beginnt«. Eine ähnliche Entwicklung kann man auch bei anderen slawischen Völkern verfolgen.

Die Leinwandhemden trugen die Männer noch im vorigen Jahrhundert auf zwei Weisen: in die Hose gesteckt — im alpinen und im mediterranen Kleidungsbereich —, und über die Hose — nach pannonischem Brauch, wo man aber im Winter gleichfalls das Hemd in die Hose schob, mit wenigen Ausnahmen. In den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts jedoch, als die Kleidungsweise vereinheitlicht wurde, begann man auch hier allgemein die Hemden hinter die Hose gesteckt zu tragen.

Das Hemd, das sommers über der Hose als Teil der Oberkleidung getragen wurde, erwähnt Moszyński als slawisches Charakteristikum, es war ja sowohl bei den nördlichen als auch bei den südlichen Slawen verbreitet, wie wir auf Grund von zahlreicher Literatur und Bildmaterial ermitteln können.

Das Tragen des hinter die Hose gesteckten Hemdes ist zwar neueren Ursprungs als einige Autoren annehmen, bei uns ist es jedoch schon im 18. Jh. erwiesen.

Im 19. Jh. wurden in Slowenien Hemden zweier Schnittypen getragen: der erste Typ, ohne Schulternaht, war in ganz Slowenien verbreitet. Hemden des zweiten Schnittyps, mit eingesetzter Schulter, wurden dagegen zu jener Zeit vor allem im Alpengebiet getragen.

Das Hemd des ersten Schnittyps war in ganz Europa verbreitet, also auch bei allen Slawen. Das Hemd des zweiten Schnittyps war ziemlich allgemein unter den Polen verbreitet, bei den Tschechen und Slowaken, auch die Südslawen kennen es, während es bei den benachbarten österreichischen und ungarischen Völkern gänzlich unbekannt ist.

Hinsichtlich der weiteren Ausfertigung des Hemdes am Hals und an den Ärmeln kann man für das slowenische Gebiet folgendes feststellen: in der

ersten Hälfte des 19. Jh. trugen die Männer vorwiegend kragenlose Hemden und Hemden mit schmaler Halseinsäumung, wie das Bildmaterial bezeugt, ausserdem aber auch Hemden mit kleineren spitz auslaufenden und nach innen eingehaltenen Kragen. In der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts werden immer beliebter grössere und kleinere spitze, aber auch eingehaltene Kragen, vor allem bei festlichen Trachten; nach damaligem Modebrauch sind sie gegen Ende des Jahrhunderts und noch in den ersten Jahrzehnten des 20. Jh. steif gestärkt. Kragenlose Hemden tragen die Männer dieser Epoche nur noch Werktagen. Heutzutage tragen kragenlose Hemden nur noch einige ältere Männer.

Ebenso erscheint auch im benachbarten österreichischen Gebiet das kragenlose Hemd noch im ganzen 19. Jahrhundert; es hat nur einen schmalen Saum am Hals mit Knopflöchern an beiden Seiten. Ausser diesen Hemden kommen zugleich auch Hemden mit Kragen vor; bei ihnen können wir grosse Ähnlichkeiten mit unseren Hemden feststellen, sowohl im basischen Schnitt als auch in der Weise der Verzierung mit Falten. Ähnlich verhält es sich auch bei den anderen slawischen Völkern.

Die Verzierung der Hemden mit weisser und roter Stickerei auf dem Brustteil hat sich höchstwahrscheinlich in Prekmurje unter ungarischem, in der Bela krajina aber unter kroatischem Einfluss entwickelt. Derart verzierte Hemden stammen aus der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts sind grösstenteils nur in den Grenzdörfern belegt und haben eine den Nachbarn sehr ähnliche Ornamentik.

Die Hemden, die im Schnitt dem damaligen Modebrauch folgen, unterscheiden sich in den basischen Zügen nicht von den Bauerhemden, wohl herrschen aber grössere Unterschiede bei der Ausfertigung des Kragen- und des Brustteils, der Manschetten, sowie auch bei der Stoffverwendung. Die Städter tragen in dieser Zeit Hemden aus feinstem Linnen oder aus gekauftem Stoff, wobei besonders die Kragen sehr hoch und steif gestärkt sind. In der Bauerntracht dagegen setzen sich gestärkte Kragen erst gegen Ende des Jahrhunderts durch, und noch dies nur bei den vermögenden Bauern, die sie vor allem an grösseren Festtagen tragen. Auch der bis an die Wangen reichende und steif gestärkte Kragen, der sog. »Vatermörder«, der bei den Städtern seit dem Jahr 1812 vorkommt, ist bei den Bauern nur auf kärglichem Bildmaterial erwiesen, zugleich mit Ersatzmanschetten und -kragen, es ist dies aber auch die einzige sichtlichere Übernahme aus der Empire- und Biedermeiertracht — mit einer Verspätung von etlichen Jahrzehnten.

Im 19. Jahrhundert ist das Hemd noch immer verbindlicher Lohn für die Dienstboten, zugleich ist es aber in den meisten slowenischen Gegenden traditionelles Pflichtgeschenk der Braut dem Bräutigam, da und dort auch dem Vater des Mannes. Dieser Brauch hat sich manchenorts bis zum heutigen Tag erhalten.